

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Андрій Воронцов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4319-6192

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-48-16>

УДК 343.36:343

Форми вини кримінальних правопорушень проти правосуддя, передбачених статтями 371–373 КК України

Досліджено, що відповідно до чинного закону про кримінальну відповідальність суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень передбачених статтями 371–373 КК Укр. характеризується їх вчиненням з прямим умислом. Разом із тим, багато проблемних питань правильної кваліфікації у процесі здійснення правосуддя залишаються дискусійними й вирішуються суперечливо.

У національній юридичній літературі питання щодо форм вини кримінальних правопорушень проти правосуддя комплексно досліджували: М. Бажанов, А. Бойко, О. Бандурка, Ю. Баулін, В. Глушков, Н. Гурова, В. Затолочний, П. Матишевський, М. Мельник, П. Михайленко, В. Навроцький, В. Осадчий, М. Сийплові, В. Сташис, Є. Стрельцов, В. Тацій, М. Хавронюк та інші.

Наукові праці цих учених є вагомим внеском у науку кримінального права, для практики кваліфікації, запобігання окремим видам кримінальних правопорушень проти правосуддя та створюють значне наукове підґрунтя для подальших досліджень.

Законодавче значення вини відтворюється у закріпленні в чинному кримінальному законодавстві найважливішого принципу кримінального права – презумпції невинуватості (можливості відповідати лише за наявності вини). У ч. 2 ст. 2 КК йдеться про те, що «Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [4, с. 162]. Чітке законодавче формулювання цього принципу є важливою

гарантією дотримання законності в діяльності правоохоронних органів і свідчить про недопустимість об'єктивного ставлення у вину. З урахуванням такого положення важливе місце для правозастосовної практики має висновок, що встановлювати форму і вид вини слід з урахуванням насамперед психічного ставлення особи (в даному випадку насамперед службових осіб органів дізнання та досудового слідства) щодо суспільно небезпечних наслідків вчиненого діяння (дії або бездіяльності). Без встановлення їх ставлення щодо настання суспільно небезпечних наслідків неможливо правильно визначити форму і вид її вини.

Метою цієї статті є переосмислення форм вини окремих кримінальних правопорушень проти правосуддя з урахуванням методологічного підходу до визначення предмета дослідження.

Неправильне визначення форми вини може спричинити припущення у кваліфікації кримінального правопорушення, хибний вирок суду або навіть об'єктивну осудність [2, с. 113–115]. Таким чином, виною вчинення кримінальних правопорушень (ст. 371 КК – завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою; ст. 372 КК – притягнення завідомо незаконного до кримінальної відповідальності; 373 КК – примушування давати показання) визнається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння (дії або бездіяльності) і його суспільно небезпечних наслідків, яке має вираз саме у формі умислу [1].

З прямим умислом основні склади цих кримінальних правопорушень вчиняються саме тоді, коли суб'єкт бажає спричинити шкоду об'єкту посягання (потерпілому), тобто тим суспільним відносинам (законним інтересам під час здійснення правосуддя), які охороняються законом про кримінальну відповідальність. В усіх інших випадках

він діє з прямим умислом щодо діяння і необережно відносно настання суспільно небезпечних наслідків (змішана форма вини) або невинно. Наявність же непрямого умислу у цих кримінальних правопорушеннях з теоретичної точки зору не слід виключати.

Згідно ст. 24 КК України межа між прямим і непрямим умислом полягає саме у вольовій сфері психічної діяльності: між бажанням (прямий умисел) і припущенням, небажанням (непрямий умисел) настання суспільно небезпечних наслідків. Безумовно, що вольова сфера психічної діяльності не вичерпується бажанням і небажанням [3]. Між цими полюсами лежить велике поле, яке складають байдужість, необхідність, обов'язок та інші елементи психічного прояву волі особи. Але, відповідно до чинного КК України саме у вольовий момент прямого умислу вкладається лише бажання суб'єкта вчинити відповідні дії (завідомо незаконне затримання, привід, притягнути до кримінальної відповідальності тощо). Решта відноситься до вольового моменту непрямого умислу. Бажання, як вольовий момент прямого умислу цих кримінальних правопорушень має місце тоді, коли наслідок посідає як мета діяльності і є кінцевою для суб'єкта. Інше не дає можливості відрізнити дії правомірні для досягнення об'єктивності, обґрунтованості та законності під час розгляду кримінального провадження від злочинного вчинку [4, с. 162–164].

Отже, з прямим умислом діяння вчинюється і тоді, коли суспільно небезпечні наслідки (спричинення шкоди об'єкту посягання передбачених ст.ст. 371–373 КК) є саме метою злочинного діяння (дії або бездіяльності) [5, с. 116–119]. Так, коли слідчий або дізнавач бажає досягти бажаної мети, припускає настання інших злочинних (суспільно небезпечних) наслідків, то це кримінальне правопорушення вчиняється з непрямим

умислом незалежно від того, чи вважає він вказані наслідки можливими чи неминучими. Це ще раз підкреслює, що відмінність між прямим і непрямим умислом кримінальних правопорушень даної групи, що вчиняються службовими особами органів дізнання та досудового слідства, можна знайти лише у вольовій сфері. При позитивному (активному) вольовому моменті умисел може бути лише прямим, а при нейтральному (негативному) тільки непрямим. Тому слід визнати, що й у тих випадках, коли суб'єкт передбачає неминучість суспільно небезпечних наслідків, яких він не бажає або ставився до них байдуже, він діє з непрямим умислом. Там, де інтересом жертвують заради досягнення поставленої мети такі дії слід розцінювати як дії з непрямим умислом (наприклад, високі показники районного управління поліції з розкриття кримінальних правопорушень та розслідування кримінальних проваджень), бо в таких випадках мета за своєю суттю досягається не прямо, а через жертву (потерпілого). Інтелектуальний момент не може змінити ні сутності, ні вольової спрямованості цієї діяльності [4, с. 163].

Викладених положень дотримуються В. Затолочний підкреслюючи, що форма вини кримінального правопорушення передбаченого ст. 371 КК характеризується саме прямим умислом [2, с. 116], також М. Сийпюкі зазначає, що форма вини кримінального правопорушення передбаченого ст. 372 КК характеризується теж прямим умислом, тобто дізнавач або слідчий завідомо усвідомлює про неправомірність своїх дій і бажає їх вчинення. Непрямий умисел при вчиненні цих кримінальних правопорушень виключається. На їх думку, «завідомість» як елемент суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень характеризує високий ступінь усвідомлення винним обставин справи і зокрема того, що застосування запобіжних заходів та

притягнення до кримінальної відповідальності причетна невинна особа. Якщо особа не усвідомлює кримінальної протиправності своїх дій (наприклад, внаслідок необ'єктивної оцінки зібраних щодо провадження доказів), то відповідальність за ст. 372 КК виключається, а діяння є дисциплінарним проступком або містить ознаки (за інших необхідних умов) кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 КК (службова недбалість). Це стосується щодо основного складу кримінального правопорушення [6, с. 13–14].

В межах прямого умислу, як в теорії, так і на практиці кримінальних правопорушень передбачених ст.ст. 371–373 КК виділяють конкретні його види, що мають значення для юридичної оцінки та кваліфікації і характеризуються додатковими розпізнавальними ознаками.

При конкретизації визначеного умислу суб'єкт (дізнавач, слідчий або інша уповноважена на те особа) бажає досягнути конкретних суспільно небезпечних наслідків і саме таких (наприклад, поєднання завідомо незаконного тримати під вартою з завідомо незаконним притягненням до кримінальної відповідальності і при цьому використовуючи незаконні методи під час допиту спричиняє тяжкі наслідки – смерть, тілесні ушкодження, банкрутство тощо). При невизначеному (неконкретизованому) умислу, суб'єкта влаштовують будь-які із можливих суспільно небезпечних наслідків (характер та ступень тяжкості спричиненої шкоди не мають значення).

З невизначеним умислом має подібність і альтернативний умисел, при якому суб'єкт передбачає можливість настання тих чи інших наслідків і у рівній ступені він бажає будь-якого з них. Наприклад, під час завідомо незаконного тримання під вартою потерпілому можуть спричинити як смерть,

так і тяжкі тілесні ушкодження, коли він діє з мотиву помсти.

Умисел заздалегідь обміркований є найбільш характерним для цих кримінальних правопорушень. Наприклад, при притягненні завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК) дізнавач або слідчий протягом тривалого часу створює фальсифіковані докази для так би мовити обґрунтованості початку кримінального провадження та притягнення саме бажаної для нього особи до кримінальної відповідальності [1].

Умисел такий, що раптово виник (афективний), – це ситуаційне бажання вчинити конкретне кримінальне правопорушення [4, с. 163–164]. Наприклад, під час завідомо незаконного тримання під вартою затриманого, у слідчого виникло бажання, суттєво погіршити умови його тримання і тим самим спричинити тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 371 КК), як реакція на небажання співпрацювати з правоохоронними органами, відмова давати показання тощо.

Слід зазначити й наступне положення, що у цих кримінальних правопорушеннях можлива наявність і змішаної форми вини (як зазначалося). Це пояснюється тим, що психічне ставлення винної особи щодо використання своїх службових (посадових) повноважень або встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України правил та вимог проведення дізнання та досудового слідства характеризується вчиненням діяння з прямим умислом, а до настання суспільно небезпечних наслідків необережно. З одного боку, такий аналіз суб'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень здебільшого не має підстав (але має право на життя). *По-перше*, використання службовою особою на свою користь наданих їй повноважень або порушення закону є лише дією, яка завжди вчинюється свідомо та бажано. *По-друге*, самі по собі такі дії без

настання вказаних у законі про кримінальну відповідальність суспільно небезпечних наслідків не є кримінальним правопорушенням кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу, а тому хибно встановлювати вину в діях, які не являються злочинними. Встановлення змішаної форми вини в таких кримінальних правопорушеннях теоретично безпідставне, а практично – безглузде. Немає і підстав для встановлення змішаної форми вини і за психічним ставленням винної особи до кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення. Законодавче визначення вини побудовано з урахуванням сутності і значення вчинених дій та психічного ставлення до настання їх суспільно небезпечних наслідків. Щодо психічного ставлення особи до кваліфікуючих ознак складу кримінального правопорушення, то саме по собі воно не складає ні форми вини, ні виду без урахування психічного ставлення суб'єкта до настання вказаних у диспозиції статті суспільно небезпечних наслідків, і таке визначення вини практично нічого не дає. Але на практиці, на жаль, мають місце випадки, коли дізнавач або слідчий до наслідків свого суспільно небезпечного діяння ставляться саме необережно. Так, М. Сийплові обґрунтовує авторську позицію, яку на наш погляд теж слід підтримати, що притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, яке спричинило тяжкі наслідки (такі наслідки пропонуються передбачити як кваліфікуючу ознаку злочину в ч. 3 ст. 372 КК), слід відносити до кримінальних правопорушень із матеріальним – складом. Зміст суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом особи щодо притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності і необережним ставленням до можливих наслідків такого діяння – заподіяння тяжких наслідків

(кримінальне правопорушення зі складною формою вини). Спричинення тяжких наслідків повністю буде охоплюватися ч. 3 ст. 372 КК і додатковою кваліфікацією за ст.ст. 119 або 128 КК тощо, не буде потреби. Водночас у випадку, коли особа умисно ставиться як до діяння, так і до усіх його наслідків (спричинення смерті, тілесних ушкоджень, завдання майнової шкоди тощо), матиме місце сукупність кримінальних правопорушень: ч. 3 ст. 372 і відповідна ст. 115 (121, 194) КК тощо [1; 6, с. 13–14].

Змішану форму вини не слід виключати, і вона має місце лише у тих випадках кримінальних правопорушень передбачених ст.ст. 371–373 КК, де є у наявності два якісно відмінних

видів за характером та ступенем суспільної небезпечності наслідків, одних і тих же дій суб'єкта та його різного психічного ставлення до кожного з цих наслідків і це характерно саме для кваліфікованих складів кримінальних правопорушень. Так, стосовно суспільно небезпечних наслідків передбачених у ч. 3 ст. 371 КК (дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або були вчинені з корисливих мотивів чи інших особистих інтересах), то вони можуть наставати як з прямим умислом, так і зі змішаною формою вини. Не слід це виключати і щодо ч. 2 ст. 373 КК, де теж наявність змішаної форми вини не виключається.

Список використаних джерел

1. Бойко А. М., Хавронюк М. І. Коментар до ст.ст. 371–373 КК України : авторський колектив коментару до кримінального кодексу України. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/lku/1686-8.html>
2. Затолочний В. С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2022. 212 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/dissertation/20826/diszatolochniyvs.pdf>
3. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.11.2022).
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А. М. та ін. ; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
5. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя : дис. ... д-ра юрид. наук. Львів, 2021. 554 с.
6. Сийплові М. В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

Воронцов А. В. Форми вини кримінальних правопорушень проти правосуддя, передбачених статтями 371–373 КК України

Статтю присвячено характеристиці суб'єктивній стороні кримінальних правопорушень передбачених статтями 371–373 КК України, зокрема їх формам вини. Визначено, що ці кримінальні правопорушення вчиняються з прямим умислом, однак таке положення щодо цього потребує відповідного осмислення та конкретизування.

Зазначено, що з урахуванням законодавчого положення важливе місце для правозастосовної практики має висновок, що встановлювати форму і вид вини слід з урахуванням психічного ставлення особи щодо суспільно небезпечних наслідків вчиненого діяння (дії або бездіяльності). Без встановлення їх ставлення неможливо правильно визначити форму і вид вини.

З прямим умислом основні склади цих кримінальних правопорушень вчиняються саме тоді, коли суб'єкт бажає спричинити шкоду об'єкту (потерпілому), тобто тим суспільним відносинам (законним інтересам під час здійснення правосуддя), які охороняються законом про кримінальну відповідальність. В усіх інших випадках він діє з прямим умислом щодо діяння і необережно відносно настання суспільно небезпечних наслідків (змішана форма вини) або невинно. Наявність же непрямого умислу у цих кримінальних правопорушеннях з теоретичної точки зору не слід виключати.

При конкретизації визначеного умислу суб'єкт (дізнавач, слідчий або інша уповноважена на те особа) бажає досягнути конкретних суспільно небезпечних наслідків і саме таких (наприклад, поєднання завідомо незаконного тримати під вартою з завідомо незаконним притягненням до кримінальної відповідальності і при цьому використувуючи незаконні методи під час допиту спричиняє тяжкі наслідки – смерть, тілесні ушкодження, банкрутство тощо). При невизначеному (неконкретизованому) умислу, суб'єкта влаштовують будь-які із можливих суспільно небезпечних наслідків (характер та ступень тяжкості спричиненої шкоди не мають значення).

Умисел заздалегідь обміркований є найбільш характерним для цих кримінальних правопорушень. Щодо умислу, який раптово виник (афективний), – це ситуаційне бажання вчинити конкретне кримінальне правопорушення.

Поряд з цим, змішану форму вини не слід виключати, і вона має місце лише у тих випадках кримінальних правопорушень передбачених ст.ст. 371–373 КК України, де є у наявності два якісно відмінних видів за характером і ступенем суспільної небезпечності наслідків, одних і тих же дій суб'єкта та його різного психічного ставлення до кожного з цих наслідків і це характерно саме для кваліфікованих складів кримінальних правопорушень.

Ключові слова: форми вини, прямий умисел, непрямий умисел, визначений умисел, умисел заздалегідь обміркований, змішана форма вини.

Vorontsov A. Forms of guilt of criminal offenses against justice provided for by articles 371–373 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to the characteristics of the subjective side of criminal offenses provided for in articles 371–373 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, their forms of guilt. It has been determined that these criminal offenses are committed with direct intent, but such a provision in this regard requires appropriate elaboration and specification.

It is noted that, taking into account the legislative provision, an important place for law enforcement practice is the conclusion that the form and type of guilt should be established taking into account the mental attitude of the person regarding the socially dangerous consequences of the committed act (action or inaction). Without establishing their attitude, it is impossible to correctly determine the form and type of guilt.

With direct intent, the main components of these criminal offenses are committed precisely when the subject wants to cause harm to the object (the victim), that is, to those social relations (legitimate interests during the administration of justice) that are protected by the law on criminal liability. In all other cases, he acts with direct intent regarding the act and recklessly regarding the occurrence of socially dangerous consequences (mixed form of guilt) or innocently. The presence of indirect intent in these criminal offenses should not be excluded from a theoretical point of view.

When specifying the determined intention, the subject (investigator, investigator or other authorized person) wants to achieve specific socially dangerous consequences and precisely such (for example, a combination of known illegal detention with known illegal prosecution and at the same time using illegal methods under the time of interrogation causes serious consequences – death, bodily harm, bankruptcy, etc.). With an unspecified (unspecified) intention, the subject is subjected to any of the possible socially dangerous consequences (the nature and degree of severity of the harm caused is irrelevant).

Premeditated intent is the most characteristic of these criminal offenses. Regarding the intention that suddenly arose (affective), it is a situational desire to commit a specific criminal offense.

Along with this, the mixed form of guilt should not be excluded, and it takes place only in those cases of criminal offenses provided for in art. 371–373 of the Criminal Code of Ukraine, where there are two qualitatively different types in terms of the nature and degree of social danger of the consequences of the same actions of the subject and his different mental attitude to each of these consequences, and this is characteristic of qualified criminal offenses.

Key words: forms of guilt, direct intent, indirect intent, determined intent, premeditated intent, mixed form of guilt.